

RESSENYES

Catalunya davant Portugal: les fonts d'un iberisme català

Óscar Costa
HISTORIADOR

Víctor MARTÍNEZ-GIL, *El naixement de l'iberisme catalanista*, Barcelona, Curial, 1997.

El llibre de Martínez-Gil està basat en la seva tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1993. Cal reconèixer l'esforç d'adaptació del seu treball a les necessitats d'un públic més ampli que el de l'estricta àmbit acadèmic, com és forçosament el d'un llibre com aquest, que l'autor ha fet, amb una exposició àgil i ben redactada.

L'imaginari en què es desenvolupa actualment el catalanisme sembla fermament arrelat en l'entorn polític europeu. En aquest sentit, el procés de consolidació de l'actual Unió Europea proporciona un horitzó de referència molt estable, que deixa prou espai per encabir-hi les relacions amb els altres pobles peninsulars. Aquesta circumstància, relativament recent, pot enfosquir la percepció històrica de les diverses respostes que el pensament polític català va haver de donar per resoldre el seu estatus peninsular.

El llibre de Martínez-Gil va ser escrit des de l'òptica de la història literària; es tracta, però, d'un estudi de fons sobre un aspecte, avui poc esmentat, de la cultura política de les elits peninsulars i en particular de les catalanes: l'iberisme.

El primer que s'ha de subratllar és el fet que per l'autor l'iberisme s'ha de entendre en el context de les respostes al peculiar procés de formació dels estats peninsulars. El paper exercit per Castella en la conformació de l'Estat va motivar una identificació entre la cultura castellana i la cultura oficial, per la qual cosa es va marginar de la definició moderna la resta dels pobles peninsulars reduïts, des d'aquesta concepció, a una forçosa regionalització. Al mateix temps que es deixava de banda Portugal, s'arribà a produir moltes vegades una identificació, almenys com a locució, entre la península Ibèrica (factor geogràfic) i l'Estat espanyol (factor polític). Aquesta tendència que s'anava afirmant des del final de l'Edat Mitjana, va conèixer crisis importants. Aquest és el cas de la Guerra dels Segadors, que va qüestionar el model imposat, des de l'òptica portuguesa i des de la catalana, i va crear un precedent sobre el qual recolzar un iberisme català quan la crisi del sistema de la Restauració, dos segles més tard, activi el nacionalisme reivindicatiu.

El desenvolupament del pensament polític català i l'iberisme

La primera part del llibre es torna un necessari repàs del pensament català en què es consideren especialment els punts de vista sobre les concepcions de reorganització política peninsular. Els tres primers capítols li donen cos i posen en relleu aquest debat polític que acaba associant una forma d'iberisme madur al nacionalisme pràctic del tombant de segle.

Es tracta de mostrar com el naixement de la consciència catalana moderna es veu abocada a plantejar-se l'organització política de la península i, en segon lloc, a definir-se davant les diverses formulacions iberistes fins a constituir un iberisme propi al voltant del segle XX amb l'embranchida del nacionalisme polític. Des d'aquesta òptica, es pot afirmar que l'iberisme «*serà sempre un nacionalisme formulat des d'altres nacionalismes*».

Molt aviat, en el context dels regnes medievals, ja es fan, per l'autor, les primeres formulacions d'un protoiberisme vinculat a les polítiques d'abast peninsular. Aquests plantejaments es poden trobar en les obres d'un Cristòfor Despuig o en les formulacions del tractadista portuguès Manuel de Melo en la *Historia de los movimientos y separación de Cataluña* (1645).

Però, és ja en època moderna que comencen a generar-se els arguments que portaran a la gestació del catalanisme i, amb ell, a la definició d'un iberisme específicament català. L'autor posa de manifest com molt aviat, en ple segle XVIII, un text com el *Via fora els adormits* aporta arguments destinats a fonamentar una organització política diversa dels pobles peninsulars, sense proposar una solució iberista, però palesant un replantejament del *statu quo* estatal.

Els pensadors del XVIII amb Capmany al capdavant comencen a desenvolupar el repertori d'arguments que recollirà més tard el catalanisme polític en un sentit que pauta les diferències de ritme en els nous paràmetres de modernitat entre Catalunya i la resta de la monarquia hispànica, malgrat que el tema de Portugal moltes vegades no aparegui i malgrat el particular intent de pacte entre la dinàmica econòmica i social catalana i els trets culturals castellans adoptats per l'Estat borbònic. Aquí trobem un dels encerts del llibre de Martínez-Gil: considerar l'iberisme no com una ideologia autònoma sinó com a resultat d'un procés geopolític vinculat al desenvolupament de la consciència nacional dels pobles ibèrics. En les paraules del mateix autor l'iberisme queda definit com «*un nacionalisme de nacionalismes*». Això li permet ampliar el camp de visió amb què la historiografia ha insistit normalment fent gairebé esment exclusiu de la tradició iberista d'arrel federal. Al contrari, Martínez-Gil recupera el debat polític que es dona al voltant de la llarga implantació de l'Estat liberal al XIX, cosa que li permet integrar la tradició conservadora catalana, que moltes vegades s'oposa aferrissadament a l'iberisme pel fet de considerar-lo una estratègia d'absorció de Portugal per part del centralisme estatal. Proposa distingir entre un iberisme català i un iberisme catalanista, amb la qual cosa pot posar de manifest com el tema portuguès es planteja, per força, cada vegada que es toca la conformació política de l'Estat.

L'autor troba a Catalunya tres tipus d'iberisme, durant els dos primers terços del segle XIX: el provincialista, el federalista i l'unionista. Caldria fer esment dins d'aquestes categories d'algunes figures clàssiques de l'iberisme local. En primer lloc, Antoni de Puigblanch, considerat el primer iberista català i del qual Martínez-Gil ens recorda la seva concepció provincialista de les regions i nacionalitats dins la seva idea de l'Estat. També el pensador catòlic Jaume Balmes es preocupa de Portugal però es

mou sempre dins d'un horitzó teòric ja que temia les influències negatives sobre l'Estat espanyol del revolucionarisme portuguès d'aleshores. Caldria considerar també figures com ara la del diplomàtic Sinibald de Mas, autor d'*Iberia* (1851), actiu defensor d'un estat unitari d'abast peninsular. Cal esmentar també la important tradició federalista encapçalada per Pi i Margall i finalment recollida i transformada pel catalanisme de Valentí Almirall. El federalisme té com a base una concepció del pacte sinallagmàtic a diferents nivells, des dels individus fins a l'estructuració federativa de l'Estat. Això suposava, malgrat tot, la regionalització de les diverses cultures peninsulars, fins i tot de la portuguesa, perquè el federalisme no tenia les mediacions culturals necessàries per sortir d'un motlle estatal forjat sobre el model castellà. Però la força de l'argumentació que es desenvolupa al llibre radica en el fet de mostrar no solament una complexa diversitat de concepcions iberistes, sinó principalment com el desenvolupament de la consciència nacional produeix finalment un iberisme local.

Potser vist des d'aquest angle, el criteri expositiu basat en la tradicional seqüència provincialisme, regionalisme, nacionalisme no hagi estat el més encertat per ensenyar tota la riquesa del pensament vuitcentista. Perquè l'etiquetatge politològic enfosqueix el fet que es tractava d'un àlgid debat amb el centre sobre la implantació mateixa de l'Estat liberal. En aquest debat les formes d'organització estatals: la província, la regió, etc., no necessàriament suposen graus de consciència diferents dins un mateix desenvolupament. Com a tal debat estava sotmès també als canvis que s'estaven produint al món, a la competència exterior i als nous corrents ideològics, però sobretot a la mateixa crisi de l'Estat unitari. Així, cal citar a tall d'exemple l'encertada inclusió de Joan Cortada, escriptor romàntic ben representatiu de la generació del mig segle. Com l'autor assenyala, Cortada es va preocupar, de forma ben excepcional entre els escriptors del seu temps, de Portugal. Cortada va advertir del perill que el conflicte intern provoqués la seva annexió a Espanya o a Castella. De fet, la concepció que Cortada té del problema portuguès és molt semblant a la que tindran posteriorment alguns sectors propers a *La Renaixença*. No hi ha una visió exclusiva del provincialisme i l'argument ultrapassa, de fet, aquesta categoria política administrativa. Aquesta denominació queda massa curta

per la mena d'argumentacions que fa servir la generació romàntica que està reaccionant davant la manera esbiaixada en què es produeix la implantació de l'Estat liberal a Espanya. Per cert, que l'etiqueta de *provincialisme* va ser rebutjada explícitament en un conegut article de l'historiador contemporani Antoni de Bofarull.¹

En el segon capítol s'aborda la relació amb el regionalisme. L'autor ja ha tractat de la importància del llatinisme en la conformació d'un pensament iberista, sobretot, en el de Víctor Balaguer. L'argumentació se centra en una producció teòrica plenament catalanista que encara no qüestiona la realitat de l'Estat. Es tracta de posar de manifest les posicions d'un nucli d'autors que, a diferència del federalisme clàssic, feien especial insistència en els trets diferenciadors que definien el caràcter nacional de les diverses cultures ibèriques. Autors com, per exemple, Francesc Romani i Puigdemogolas i Santiago Pella i Forgas sostenien a la vegada un rebuig de l'iberisme i una proposta regionalista d'estructurar l'Estat segons els diversos pobles peninsulars. Des d'un important portaveu dels nuclis conservadors barcelonins, com és la revista *La España Regional*, s'introduïen les teoritzacions regionalistes que plantejaven com a finalitat un Estat ibèric, a la vegada que es mostraven molt crítics amb les formulacions iberistes, perquè consideraven, com ja s'ha dit, que amagaven un intent d'assimilació. En general les especulacions polítiques d'aquest nucli en relació amb el tema ibèric estan curosament exposades al llibre. El capítol es tanca amb l'important debat que va generar l'ultimàtum britànic a Portugal. Aquest fet posava cruament de manifest l'augment de la tensió mundial i en particular la que s'exercia sobre els països del Mediterrani. Potser hauria calgut insistir més en la forta implicació del grup de redactors de *La España Regional* amb el debat colonialista que s'estava produint al mateix moment. Rebutjar l'iberisme era al mateix temps, com es pot constatar a les pàgines de *La España Regional*, rebutjar les propostes dels intel·lectuals i agitadors colonialistes del centre, com és el cas de Joaquín Costa, d'assimilar l'imperi portuguès a les possessions colonials espanyoles

¹ Es pot consultar sobre aquest aspecte Albert GHANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 119-121.

en un moment que a Europa s'està celebrant la conferència de Berlín (1885). D'altra part, com ressalta l'autor, el fet despertà l'interès per establir relacions comercials amb el mercat portuguès. La polèmica colonial apareixia amb força al mateix moment que es posava en relleu la crisi del sistema colonial espanyol i es produïen tota mena de propostes modernitzadores en un primer impuls regeneracionista. En aquest clima des de Barcelona s'estava discutint el paper català davant una modernitat que semblava posar en qüestió el paper mundial dels estats ibèrics.

El tercer capítol s'ocupa del decenni final del segle passat. L'autor fa un repàs del complex món cultural català de la darrera dècada del segle XIX. Insisteix en primer terme en l'entrada d'una nova generació. Primerament, amb l'experiència dels joves del Centre Escolar Catalanista, que va abocar a la irrupció del catalanisme polític amb la fundació de la Lliga Regionalista. Paral·lelament, pren en consideració la introducció al país dels corrents intel·lectuals europeus de la fi de segle de la mà del corrent modernista i fa un esment especial del paper del poeta Joan Maragall.

Tot plegat condueix a les formulacions imperialistes de Prat de la Riba. Aquest imperialisme pratià, que al llibre serveix de marc a la gestació definitiva de l'iberisme, és, a més, expressió d'una nova síntesi «regeneracionista».

Aquest caràcter és bàsic, al nostre parer, per entendre el sentit real de tot aquest conjunt de plantejaments expansius des d'un poble petit i sostingut per forces políticament minoritàries. Es tracta de forces que recolzen la seva política sobre la més actual formulació de la modernitat, la qual cosa ens sembla, més que una activa projecció cap a fora, una manera de poder fer una política que consolidés el nacionalisme com a opció política a Catalunya. Això no significa que hi hagi hagut algun moment en què la proximitat a forces d'abast estatal o la dinàmica dels sectors econòmics permetés concretar una política o una proposta d'organització de l'Estat, d'acord amb aquest marc ideològic.

Caldria afegir que, si bé l'imperialisme pratià proporciona efectivament un marc a l'iberisme, no sempre coincideix amb ell. S'ha de tenir present el caràcter quasi sempre ideal d'aquestes propostes, la qual cosa obliga a particularitzar-ne el sentit com en el cas de l'aproximació al lusitanisme sostingut per Ignasi de L. Ribera i Rovira.

L'estudi d'aquesta figura i de la seva incidència en l'iberisme de

Joan Maragall inicia una segona part ben diferenciada del llibre, sobre la qual gravita la part heurística i específicament literària.

Lusitanisme i iberisme: la relació d'Ignasi de L. Ribera i Rovira i Joan Maragall

Malgrat la importància que atorga als efectes de l'aparició del nacionalisme, Martínez-Gil és ben conscient de les dificultats de l'àmbit politicocultural català per generar *per se* un corrent lusitanista. El desenvolupament d'aquest quedà estretament relacionat amb l'activitat del polifacètic lusitanòfil Ignasi de L. Ribera i Rovira i la seva ulterior relació amb el poeta Joan Maragall.

Més enllà del seu lusitanisme, Ribera es mereix un estudi per la seva trajectòria. Va destacar com a catalanista republicà i com a periodista. Va ser l'últim director del diari republicà *El Poble Català*. Va destacar com a introductor de l'escoltisme i es va significar per la seva activitat a favor de l'expansió econòmica catalana a l'exterior. Es relacionà amb Portugal de molt jove quan per circumstàncies laborals del seu pare, un enginyer vinculat amb la indústria tèxtil, va marxar amb la seva família a viure al país atlàntic. Aleshores, Ribera i Rovira ja havia començat la carrera de Dret a la Universitat de Barcelona. A Portugal, s'inicià com a corresponsal enviant cròniques sobre la cultura i l'actualitat política portuguesa a diverses publicacions catalanes. El període de joventut de Ribera, ben aviat relacionat a Barcelona amb el món del catalanisme, queda curosament reflectit al llibre. Les seves cròniques portugueses són estudiades talment com les seves relacions amb el principals intel·lectuals lusitans.

D'aquest apropament a l'activitat de Ribera durant els primers anys del segle es desprenen algunes de les tesis principals del llibre. En primer lloc, la crítica de la versió que postula que Ribera és l'introductor de l'iberisme i que estableix una identitat ben directa entre iberisme i lusitanisme. Com a corresponsal i com a literat Ribera duqué a terme una intensa activitat fins a 1906, que li atorga un sentit cultural sobre el qual es poguessin fonamentar unes relacions de caràcter comercial.

Les formulacions polítiques d'aquest lusitanisme es donaran en una conjuntura tan significativa com la que va definir la Solidaritat Catalana. I allò més important, es faran guiades per Joan Maragall. És, doncs, el poeta i

principal intel·lectual català (per la seva repercussió cívica) el que dóna carta de naturalesa a l'iberisme i no el jove lusitanòfil republicà. Martínez-Gil es basa en un estudi exhaustiu, tant de la producció de Ribera com de les seves relacions portugueses, per fonamentar aquesta interpretació. Al mateix temps hi ha un apropament a les relacions de Maragall amb la cultura portuguesa, que posaria en relleu que de fet el paper de Ribera va ser el de nexa i connector entre el poeta i el món cultural lusità.

Aquesta perspectiva innovadora necessita també fer revisió dels plantejaments tradicionalment acceptats, sobretot per la crítica literària, sobre el pensament iberista de Maragall.

La tesi acceptada per la crítica literària des de Serrahima fins a Marfany consisteix a sostenir l'existència d'un iberisme permanent des de la joventut del poeta fins a les seves darreres obres. Però Martínez-Gil, torna, molt encertadament, a donar una explicació més històrica de les postures iberistes del poeta. Per Martínez-Gil l'iberisme de Maragall és una definició madura en relació directa amb l'esdevenidor del catalanisme polític i les seves necessitats d'intervencionisme a la política espanyola. Per això el situa en el moment en què es defineix explícitament iberista el 1906, any de l'esclat de la Solidaritat Catalana i punt d'arrencada d'un fort intervencionisme catalanista a la política en crisi de la Restauració.

L'iberisme és, dins del pensament del poeta de Sant Gervasi, la culminació de les seves concepcions en la relació de Catalunya i Espanya, que va estar caracteritzada per l'oscil·lació entre la radicalització dels plantejaments nacionalistes, que el condueixen a l'«Adéu Espanya» del poema *Oda a Espanya*, immediat a la crisi colonial del 98, i la necessitat d'un pacte sobre la missió de Catalunya dins del context espanyol, que el porta a concebre com a tasca del catalanisme la regeneració de l'Espanya decadent. A partir de 1901 Maragall es troba cada vegada més enfrontat a la necessitat de precisar el lloc de Catalunya dins el context ibèric. Les relacions amb el món occità el fan dubtar sobre el paper de Catalunya. Però les relacions amb els modernistes castellans i amb membres importants de l'anomenada *generació del 98*, com ara Martínez Ruiz i Unamuno, el van decantar a la formulació del paper ibèric de Catalunya. L'iberisme arribà finalment el 1906 com a fórmula per fer possible la coexistència dels dos nacionalismes en principi incompatibles: el català i el que hauria de reunir

tots el pobles de la península, respectant-ne les individualitats pròpies. El pròleg al llibre *Poesia & Prosa* (1905) de Ribera i Rovira va ser el primer text clarament iberista del poeta, seguit de seguida per una sèrie d'articles. Cal insistir en el moviment solidari de 1906 com el gran entorn en què es fixa aquest iberisme.

Cal tornar al fil conductor del desenvolupament del nacionalisme i retrobar l'imperialisme patrià, que fa de fonament de les idees del primer noucentisme. L'autor és ben explícit en assenyalar la volada política que pren l'iberisme. L'iberisme mític de Maragall baixa al terreny de la confrontació ideològica i pren cos en un ventall d'opcions estratègiques exteriors dins del catalanisme que moltes vegades se sobreposen, com per exemple l'africanisme o l'americanisme. L'imperialisme en la formulació de Prat de la Riba dona un sentit particular a l'iberisme perquè permet l'afirmació nacional sense plantejar-se l'independentisme. Però s'ha de tenir present que l'iberisme queda sotmès al debat ideològic i, per tant, a concepcions diverses. Martínez-Gil apunta en el seu llibre aquesta confrontació malgrat que, de fet, ultrapassi el límit temporal del seu objecte d'estudi.

De totes maneres crec que s'ha de recordar el rebuig que va fer el noucentisme, especialment el seu mentor Eugeni d'Ors, de la revolta portuguesa que el 1910 va conduir a l'adveniment de la República. Es tractava del rebuig a la revolució liberal que quedava explícitament associat a la idea de lusitanisme i iberisme que Ribera i Rovira havia difós a Barcelona. Les característiques geoestratègiques que quedaven implícites en el debat, com ara el rebuig a l'expansionisme militar i, per tant, a l'aventura africana, en tant que es potenciava l'expansió comercial cap a Portugal i l'Amèrica del Sud, comportaven a la vegada una definició democràtica liberal de l'Estat.

Per acabar s'ha insistit en la importància d'aquest estudi, que, des de l'àmbit de la història literària, rescata per a la història política i cultural un corrent tan significatiu a l'àmbit de les elits peninsulars que adquireix unes connotacions específiques en el pensament polític català del tombant de segle.